

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДАНИЛЕНКО РОМАН МИХАЙЛОВИЧ

УДК 94(477):323.282“1918-1921”

ЧЕРВОНИЙ ТЕРОР В УКРАЇНІ В 1918 – 1921 РР.

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі новітньої історії України
історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
ЧЕРЕВИЧНИЙ ГЕННАДІЙ СЕМЕНОВИЧ,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри новітньої історії України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, старший науковий співробітник
ЛЮБОВЕЦЬ ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА,
Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво»,
заступник директора з наукової роботи

кандидат історичних наук, доцент
ЯБЛОНСЬКИЙ ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ,
Національний інститут стратегічних досліджень,
заступник директора

Захист відбудеться 26 грудня 2016 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.20 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий 26 листопада 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

О. І. Божко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (49 с., 540 позицій). Загальний обсяг роботи – 257 с.

Вступ. Актуальність теми дослідження. Революційні події 1917 – 1921 рр. займають особливе місце в новітній історії України. Вони справили непересічний вплив на всю подальшу долю українського народу. Поряд з відродженням української державності цей період відзначився і як один з найтрагічніших в українській історії. Причиною цьому, крім кровопролитних воєн, став жахливий терор, жертвами якого стала велика кількість українського населення. Особливою жорстокістю і масштабністю вирізнявся червоний терор – репресивна політика радянської влади, спрямована на придушення опору політичних противників, на масове знищення представників соціальних груп, оголошених класовими ворогами, а також на залякування решти населення, з метою забезпечення його лояльності.

Багато наукових досліджень присвячено політичним репресіям 30-х років в Україні. Проте, небагато уваги приділено червоному терору 1918 – 1921 рр., який залишається в тіні масштабних сталінських репресій. Без всебічного, глибокого й об'єктивного дослідження історії червоного терору в Україні в 1918-21 рр. неможливо відтворити цілісну й об'єктивну картину суспільних процесів цього переломного етапу у вітчизняній історії. Адже подальші події в історії Радянської України нерозривно пов'язані з подіями цього періоду. Створення і початок діяльності репресивно-каральної машини припадає саме на цей час.

Актуальність теми посилюється тим, що у вітчизняній історіографії відсутнє комплексне дослідження червоного терору в Україні 1918 – 1921 рр.

Тема роботи актуалізується також в контексті сучасних подій, у зв'язку з процесом декомунізації в Україні та відповідно до резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1481 (2006) від 26 січня 2006 р. щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів, в якій стверджується, що усвідомлення історії є однією з передумов для запобігання подібним злочинам у майбутньому. Це дослідження є спробою заповнити прогалини в науковому осмисленні проблеми червоного терору як методу боротьби за владу та управління державою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах програми науково-дослідницьких робіт «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» (11 БФ 046-01), яка включена до тематичного плану історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Об'єктом дослідження є радянські репресивно-каральні органи в період 1918 – 1921 рр.

Предметом дослідження є форми й методи реалізації політики червоного терору в Україні.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі об'єктивного і комплексного аналізу архівних джерел, періодичних видань, опублікованих документів та

наукових праць висвітлити характер та специфіку червоного терору в Україні в період 1918 – 1921 рр.

Відповідно до окресленої мети визначено наступні **завдання**:

- з'ясувати ступінь наукової розробки теми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- визначити ідеологічне та юридичне підґрунтя політики червоного терору;
- встановити загальні риси, особливості та закономірності більшовицького терору в Україні в 1918 р.;
- розкрити значення червоного терору для утвердження радянської влади в Україні;
- розглянути репресивну практику революційних трибуналів, міліції та стан пенітенціарної системи в Україні в 1919 р.;
- проаналізувати роль надзвичайних комісій у розв'язанні, застосуванні й посиленні червоного терору в Україні;
- висвітлити організацію і роботу радянського репресивного апарату в Україні в 1920 – 1921 рр.;
- дослідити регіональні особливості практики червоного терору;
- охарактеризувати методи боротьби радянської влади з повстанським рухом.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з січня 1918 р. до кінця 1921 р., тобто від перших актів червоного терору на території України, до згортання масового терору в Україні у зв'язку зі стабілізацією суспільно-політичного життя та послабленням опору радянській владі.

Територіальні межі дослідження визначаються сучасними кордонами України за винятком Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей, на які не поширився червоний терор.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові принципи історизму, наукової об'єктивності, комплексності й системності. Для розв'язання поставленої мети й завдань застосовано наступні загальнонаукові **методи**: логічного аналізу, синтезу, індукції та дедукції. З-поміж спеціальних історичних методів застосовано проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, статистичний. Поєднання цих методів покликане сприяти реалізації поставленої мети та завдань дисертаційного дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в розробці теми, яка не отримала всебічного висвітлення в історичній літературі. На основі широкого масиву джерел вперше комплексно досліджено червоний терор в Україні в 1918 – 1921 рр. Розширено джерельну базу і залучено до наукового обігу широке коло неопублікованих джерел. Більш докладно висвітлена роль червоного терору у встановленні радянської влади в Україні. Виявлено нові факти, які поглиблюють знання про репресивну діяльність надзвичайних комісій та інших радянських репресивних органів в Україні в 1918 – 1921 рр. Суттєво доповнено існуючі відомості про активних реалізаторів політики червоного терору, а також про жертв більшовицького терору в Україні 1918 – 1921 рр.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що фактичний матеріал, теоретичні положення та висновки дисертації можуть бути використані при розробці нормативних та спеціальних курсів з історії України у вищих навчальних закладах, при підготовці узагальнюючих праць, підручників і навчально-методичних

посібників. Одержані результати можуть бути використані для подальших наукових досліджень, присвячених політичним репресіям в Україні та подіям Української революції 1917 – 1921 рр.

Апробація дослідження. Основні положення та матеріали дисертації представлені у формі доповідей і тез на наукових конференціях: XII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2014: Історія» (Київ, 2014); VII Міжнародній науковій конференції «Дні науки історичного факультету – 2014» (Київ, 2014); XIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2015: Історія» (Київ, 2015); VIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету – 2015» (Київ, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти» (Херсон, 2015); XIV Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2016: Історія» (Київ, 2016).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 6 публікаціях у наукових фахових виданнях, у тому числі дві статті – в закордонних виданнях. Окремі положення та результати дослідження додатково відображені у 6 публікаціях тез та виступів на наукових конференціях.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «**Історіографія та джерельна база дослідження**» проаналізовано стан наукової розробки теми та джерельної бази дослідження.

У підрозділі 1.1 «*Історіографія*» розглянуто стан наукової розробки теми.

Початок дослідженню проблеми червоного терору поклали представники російської та української еміграції. Зокрема, С. Мельгунов у своїй роботі¹, досліджуючи червоний терор у Росії, приділив значну увагу і більшовицькому терору на території України. Автор акцентував увагу на його жорстокості. Щоправда, його судження містять подекуди упереджений характер.

У радянській історіографії проблема червоного терору в Україні майже не висвітлювалася, а увага акцентувалася в основному на організації ВЧК та боротьбі надзвичайних комісій з контрреволюцією і бандитизмом. Серед радянських дослідників вагомий внесок у вивчення проблеми здійснили А. Лихолат, Л. Маймескулов, А. Рогожин, В. Сташис². Щоправда, ці роботи характеризуються тенденційністю при доборі фактів, що спрямована на героїзацію чекістів й

¹ Мельгунов С. П. Красный террор в России 1918-1923. / С. П. Мельгунов. – Берлин : Издательство «Ватага», 1924. – 312 с.

² Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917-1922 гг.) / А. В. Лихолат. – М. ; Ленинград : Госполитиздат, 1954. – 655 с.; Маймескулов Л. Н. Всеукраинская Чрезвычайная Комиссия (1918 – 1922). / Л. Н. Маймескулов, А. И. Рогожин, В. В. Сташис. – Х. : Издательство Харьковского университета, 1971. – 251 с.

замовчування масових розстрілів та арештів. Червоний терор у них виправдовується як необхідний і правильний крок у боротьбі з контрреволюціонерами.

На сучасному етапі розвитку історичної науки українські дослідники також звертаються до проблеми червоного терору. І. Білас дослідив формування і функціонування більшовицької репресивно-каральної системи, при цьому він не акцентував увагу безпосередньо на практиці застосування самого терору, зосередившись на юридичному аспекті його запровадження³. С. Білокінь дослідив ідеологічне обґрунтування червоного терору і довів, що він був планомірним і систематичним⁴. В. Ченцов у монографії, присвяченій радянським політичним репресіям 1920-х рр., фрагментарно висвітлив також червоний терор 1918-1920 рр.⁵ У дослідженні Л. Якубової та Я. Приймаченко головна увага приділена репресіям 1920-х – 1930-х рр., а червоний терор 1918 – 1921 рр. охарактеризовано лише в загальних рисах⁶.

У фундаментальній роботі «Політичний терор та тероризм в Україні» окремі параграфи присвячені червоному терору 1918 – 1921 рр.⁷ Зокрема, акцентовано увагу на радянському терорі проти селян, червоному терорі в Криму та індивідуальному терорі більшовиків. Попри це, проблема червоного терору в Україні розкрита неповно, а її висвітлення носить фрагментарний характер.

У енциклопедичних статтях подається стисла інформація про червоний терор та основних його реалізаторів.

У серії науково-документальних книг «Реабілітовані історією» досліджуються регіональні аспекти червоного терору в Україні. Тісно пов'язані з проблемою червоного терору і низка статей науково-документального журналу «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». Зокрема, це статті О. Божка, М. Дорошка Р. Подкура, О. Теплякова та ін. О. Божко у своїй статті поміж іншого висвітлив право застосування розстрілу особливими відділами⁸. Автор зазначає, що в окремі періоди вони мали більші повноваження у його застосуванні, ніж ЧК. У статті Р. Подкура

³ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 т. / І. Г. Білас. – К. : Либідь, 1994. – Книга 1. – 428 с.

⁴ Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941рр.) : джерелознавче дослідження / С. І. Білокінь ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К. : [б.в.], 1999. – 447 с.

⁵ Ченцов В. В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К. : [б.в.], 1999. – 482 с.

⁶ Якубова Л. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні / Л. Якубова, Я. Примаченко. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 544 с.

⁷ Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст.: Історичні нариси / [Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. Б. Бикова та ін.]; відп.ред.: В. А. Смолій / НАН України; Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2002. – 950 с.

⁸ Божко О. І. Особливі відділи в системі органів державної безпеки 1918–1946 рр. / О. І. Божко. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – № 2-4 (13/15). – К., 2000. – С. 335-361.

досліджується проблема підпорядкування українських ЧК у 1919 р.⁹ У статті М. Дорошка поміж іншого приділяється увага уникненню чекістами відповідальності за свої злочини¹⁰. У статті О. Теплякова робиться наголос на ідеологічному обґрунтуванні необхідності смертної кари, а також акцентується увага на тому, хто здійснював смертні вироки та ставленні радянської держави до цих виконавців¹¹.

У монографії американського історика Річарда Пайпса один з розділів присвячений червоному терору¹². Автор стверджує, що червоний терор був не засобом оборони, а методом управління. Проте, досліджуючи червоний терор, автор зосередив свою увагу майже виключно на Радянській Росії.

Частина сучасних російських дослідників намагаються у своїх роботах виправдати політику червоного терору¹³. Інші російські науковці не заперечують його жорстокості й підходять до оцінки червоного терору більш об'єктивно¹⁴.

У дослідженні В. Булдакова, присвяченому революційному насиллю під час подій 1917 – 1922 рр., приділяється увага й червоному терору¹⁵. У роботі стверджується, що він був породжений масовим насильством революційних мас.

Багато досліджень опосередковано стосуються репресивної діяльності більшовиків в Україні в 1918 – 1921 рр.

В низці робіт досліджується практика червоного терору в різних регіонах України. Зокрема, про терор більшовиків на Полтавщині зазначається у роботі В. Ревегука¹⁶; червоному терору в Криму присвячене дослідження О. Зарубіна та В. Зарубіна¹⁷; радянські репресії в Одесі висвітлені у працях І. Шкляєва,

⁹ Подкур Р. Держинський у взаєминах ВЧК та ВУЧК у 1919 р. / Р. Подкур. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – №1-2 (40-41) 2013 р. – Х. : Права людини, 2014. – С. 7-31.

¹⁰ Дорошко М. Органи ВУЧК–ГПУ–НКВД у здійсненні контролю над компартійно-державною номенклатурою УСРР у 1920–1930-ті роки. / М. Дорошко. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – № 1 (20). – К., 2003. – С. 50-59.

¹¹ Тепляков А. Чекистский долг и почетная партийная обязанность: исполнение смертных приговоров в 1918-1953 гг. / А. Тепляков. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – №1-2 (40-41) 2013 р. – Х. : Права людини, 2014. – С. 23-24.

¹² Пайпс Р. Русская революция / Ричард Пайпс ; пер. с англ. Н. И. Кигай. – М. : Росспэн, 1994. – Ч. 2. – 584 с.

¹³ Мозохин О. ВЧК - ОГПУ. Карающий меч диктатуры пролетариата. – М. : Эксмо, 2004 – 448 с.

¹⁴ Литвин А. Л. Красный и белый террор 1918 – 1922. / А.Л. Литвин. – Казань, 1995. – 328 с.

¹⁵ Булдаков В. П. Красная смута. Природа и последствия революционного насилия / В. П. Булдаков. – М. : "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 1997. – 376 с.

¹⁶ Ревегук В. Я. Полтавщина в добу Української революції 1917-1920 рр. / В. Я. Ревегук. – Полтава : [б.в.], 2002. – 188 с.

¹⁷ Зарубин А. Г. Без победителей. Из истории Гражданской войны в Крыму / А. Г. Зарубин, В. Г. Зарубин. – Симферополь : Таврия, 1997. – 351 с.

В. Файтельберга-Бланка та В. Савченка¹⁸; роботу репресивних органів на Волині та Галичині розглянуто у дисертації Р. Кузьмина¹⁹.

Репресивну сутність революційних трибуналів охарактеризував у своїй монографії російський дослідник В. Буков²⁰. У монографії Т. Вронської частково розглядається система заручництва і кругової поруки 1918 – 1921 рр.²¹ У дисертації Н. Литвин висвітлюються ідеологічні аспекти політичних репресій проти наукової інтелігенції в 1920 – 1930-х рр.²²

У низці робіт висвітлюється застосування більшовиками репресій проти своїх політичних опонентів. Зокрема, репресіям проти есерів та меншовиків присвячені роботи С. Кокіна, О. Мовчан та К. Познанської²³.

У роботах з історії повстанського руху розглядається застосування червоного терору для боротьби з антирадянським опором. Це, насамперед, роботи В. Дмитрука, Д. Красносілецького²⁴.

В роботах присвячених революційним подіям 1917 – 1921 рр. також побічно висвітлюється й тема червоного терору в Україні²⁵.

¹⁸ Шкляев И. Н. История Одесской ГУБЧК. 1917-1922 : Моногр. / И. Н. Шкляев. – Одесса : Студия "Негоциант", 2002. – 104 с.; Файтельберг-Бланк В. Одесса в эпоху войн и революций, 1914-1920 / В. Файтельберг-Бланк, В. Савченко. – Одесса : Optimum, 2008. – 332 с.

¹⁹ Кузьмин Р. Я. Політичні та соціально-економічні перетворення більшовиків на Волині та у Східній Галичині в ході радянсько-польської війни 1919-1920 років : дис... канд. істор. наук : 07.00.01 / Р. Я. Кузьмин. – К., 2013. – 301 л.

²⁰ Буков В. А. От российского суда присяжных к пролетарскому правосудию: у истоков тоталитаризма / В. А. Буков. – М. : Археографический центр, 1997. – 452 с.

²¹ Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу в Україні (1917–1953 рр.). / Т. Вронська. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – 486 с.

²² Литвин Н. М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920-1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. М. Литвин ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 19 с.

²³ Кокін С. А. Ліквідація більшовиками правесерівської і меншовицької опозиції в Україні в 1920-1924 рр. / С. А. Кокін, О. М. Мовчан. – К. : Видавництво Інституту історії України НАН України, 1993. – 59 с.; Познанська К. В. Ліквідація більшовиками есерівської та меншовицької партійно-політичної опозиції в Україні (кінець 1919 - 1924 рр.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / К. В. Познанська; Дніпродзержинський держ. технічний ун-т. – Дніпродзержинськ, 2007. – 215 арк.

²⁴ Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України / В. Дмитрук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – 1070 с.: іл.; Красносілецький Д. П. Антибільшовицький рух селян в Правобережній частині УСРР у 1920 – 1924 роках : монографія / Д. П. Красносілецький. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 275 с.

²⁵ Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу : іст. есе-хроніки : у 4 т. / В. Ф. Солдатенко. – Т. 2 : Рік 1918. – К. : Світогляд, 2009. – 411 с. ; Т. 3 : Рік 1919. – К. : Світогляд, 2010. – 455 с. ; Т. 4 : Рік 1920. – К. : Світогляд, 2010. – 447 с.

Таким чином, огляд історіографії дозволяє констатувати, що окремого комплексного дослідження проблеми червоного терору в Україні 1918 – 21 рр. не створено.

У підрозділі 1.2. «*Джерельна база дослідження*» здійснено огляд основних груп джерел, використаних автором дисертаційного дослідження.

Основу дисертаційного дослідження складають матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Зокрема, при написанні дисертації опрацьовані документи ЦК КПУ (Ф. 1), Комісії з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У (Ф. 5), Колекції документів з історії КПУ (Ф. 57), Колекції спогадів учасників революційних подій, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, соціалістичного будівництва (Ф. 59).

У фонді ЦК КПУ (Ф. 1) найбільшу цінність для дослідження становлять документи відділів ЦК КП(б)У (опис 20). Тут зосереджені доповідні записки та повідомлення ВУЧК, листування з Цупчрезкомом та губернськими комісіями, накази ВЧК та ВУЧК, бюлетені політичного відділу ВУЧК. Привертають увагу зведення інформаційно-інструкторського підвідділу НКВС УСРР про політичний, економічний стан, контрреволюційні виступи в губерніях і повітах. У них також охарактеризовано стан справ у деяких місцевих ЧК. Протоколи Постійної наради по боротьбі з бандитизмом при РНК УСРР, оперативно-інформаційні зведення ВУЧК містять інформацію про репресивну діяльність більшовиків у 1921 р. стосовно учасників українського повстанського руху. Значну цінність для дослідження становлять протоколи, доповіді, висновки, постанови й вирoki революційних трибуналів.

У фонді Комісії з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У (Ф. 5) містяться інформативні матеріали щодо застосування червоного терору для придушення українського повстанського руху.

Справи фонду «Колекція позасудових справ реабілітованих» (Ф. 263) містять інформацію про обвинувачення, вирoki, в тому числі й смертні, а також демонструють відсутність сукупності доказів, які б підтверджували провину в здійсненні злочину.

Суттєво доповнюють джерельну базу дослідження матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління. Зокрема, справи фонду Верховного революційного трибуналу (Ф. 28) допомагають прослідкувати особливості радянського правосуддя в 1919 р. Особливу цінність становлять справи проти чекістів та міліціонерів, в яких наводяться докази самовільних розстрілів, арештів ними невинних людей та інших злочинів.

У фонді Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР (Ф. 5) знаходяться зведення, бюлетені НКВС про політичне становище в губерніях України та боротьбу з бандитизмом, а також матеріали про організацію та роботу концентраційних таборів в Україні. Матеріали фонду Надзвичайної галицької комісії (Ф. 2997) містять інформацію про репресивну діяльність більшовиків на території Галичини.

З фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України проаналізовано кримінальні справи на реабілітованих осіб (Ф. 6), звіти та інформаційні бюлетені ВЧК, ВУЧК, Цупчрезкому та губернських ЧК (Ф. 13). Ці

матеріали дозволяють прослідкувати організацію та діяльність надзвичайних комісій, а також особливості їхньої репресивної практики.

Суттєво зміцнили джерельну базу опубліковані документи та збірники документів. Зокрема, це опубліковані слідчі акти Особливої комісії по розслідуванню злочинів більшовиків, яка була створена за наказом А. Денікіна²⁶. Ці акти містять інформацію про масштаби та жорстокість червоного терору в Україні. Багато документів, які дозволяють прослідкувати законодавче підґрунтя організації та проведення червоного терору в Україні, опубліковано в радянських збірниках²⁷. Зокрема, це декрети, постанови Ради народних комісарів та низка інших офіційних документів, листів, які дозволяють прослідкувати законодавче підґрунтя організації та проведення червоного терору в Україні.

Низку документів стосовно організації та роботи надзвичайних комісій опубліковано у монографії Ю. Шаповала, В. Пристайка та В. Золотарьова²⁸. Інформацію про більшовицький терор 1918 р. містять документи опублікованої В. Гриневичем та Л. Гриневич «Слідчої справи М. А. Муравйова»²⁹. Велику кількість документів опубліковано в науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією».

Суттєво доповнюють джерельну базу спогади й розповіді очевидців. В доповіді Центрального комітету Російського Червоного Хреста наводяться свідчення сестер милосердя про діяльність ЧК у Києві в 1919 р.³⁰ Спогади М. А. Нестеровича-Берга, М. В. Чорносвітової, Ф. Ростовцева, Д. Криштіча, В. А. Розенберга та інших опубліковано в збірнику «Красный террор глазами очевидцев»³¹.

Важливою складовою джерельної бази дослідження є матеріали періодичних видань. При написанні дисертації використано матеріали 30 видань періодичної преси. Велику цінність для дослідження мають списки розстріляних, що там публікувалися. Завдяки їм можна прослідкувати зростання інтенсивності червоного терору в Україні.

²⁶ Красный террор в годы Гражданской войны / Под ред Ю.Фельштинского. – М. : ТЕРРА-Книжный клуб, 2004. – 512 с.

²⁷ Гражданская война на Украине: Сборник документов и материалов: в 3-х т., 4-х кн. – К. : Наукова думка, 1967 – К., 1967. – Т. 1. Кн.1. – 874 с.; Т. 1. Кн.2. – 490 с.; Т. 2 – 918 с.; Т. 3 – 910 с.; Декреты Советской власти. – Т. 5. – М. : Политиздат, 1971. – 702 с.; На защите революции: Из истории Всеукраинской Чрезвычайной комиссии 1917 – 1922 годы: Сб. док. и материалов / П.П. Бачинский (ред.кол.), П.П. Бачинский (сост.). – К. : Политиздат Украины, 1971. – 392 с.

²⁸ Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К. : Абрис, 1997. – 608 с.

²⁹ Гриневич В. А. Слідча справа М. А. Муравйова / В. А. Гриневич, Л. В. Гриневич. – К. : Інститут історії України НАН України, 2001. – 336 с., іл.

³⁰ Архив русской революции, изданный И. В. Гессеном: В 22 т. – Репр.изд., – М. : Изд. Центр «Терра» : Политиздат, 1991 – Т. 3. кн. 5-6. – 1991. – 360 с. ; 364 с.

³¹ Красный террор глазами очевидцев / [составл., предисл., примечания д.и.н. С. В. Волкова]. – М. : Айрис-Пресс, 2010. – 448 с.

Таким чином, джерельна база є різноманітною і репрезентативною для вирішення поставлених завдань.

Другий розділ **«Особливості більшовицького терору в Україні у січні – квітні 1918 р.»** складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 **«Ідеологічна та правова основа більшовицького терору в Україні»** встановлено, що в основі ідеологічного обґрунтування необхідності червоного терору лежала марксистська теорія про класову боротьбу як рушійну силу історії. Більшовикам терор проти буржуазії вбачався каталізатором історичного процесу. Вони розмежовували звичайне насильство і революційне (тобто здійснене в інтересах революції). Останнє всіляко виправдовувалося і заохочувалося. При цьому терор мав зламати не лише активний опір радянській владі, але й пасивний.

Спочатку червоний терор був спрямований на боротьбу з контрреволюцією та саботажем, але поступово вийшов за ці рамки й використовувався також проти окремих соціальних груп: дворянства, заможного населення, офіцерства, поміщиків, заможного селянства, духовенства, інтелігенції. Також він застосовувався для боротьби зі злочинністю, спекуляцією та посадовими злочинами, насамперед хабарництвом та здирництвом.

Для проведення політики терору більшовики створили репресивно-каральний апарат, головну роль у якому відігравали надзвичайні комісії (ЧК) та революційні трибунали. Надзвичайна комісія Народного секретаріату для захисту країни й революції була створена в Україні 22 лютого 1918 р., відразу після видання декрету «Соціалістична вітчизна у небезпеці!», яким фактично легалізувалося право ЧК на позасудові розстріли. Революційні трибунали на території України створювалися відповідно до «Положення» від 23 січня 1918 р. На них, як і на ЧК покладалися спільні завдання: придушення опору і залякування населення.

У підрозділі 2.2. **«Більшовицький терор на українських землях в 1918 р.»** простежено динаміку застосування більшовиками терору в Україні в 1918 р.

В 1918 р. терор, який проявлявся у кривавих розправах над офіцерами, представниками заможних верств населення та інтелігенції, був в основному справою рук революційно налаштованих мас. Більшовики, не бажаючи налаштувати їх проти себе, не припиняли самосудів та пограбувань. У стані політичної аномії для утримання влади більшовикам необхідно було потурати цим революційним елементам, спрямовуючи їхню агресію проти своїх ворогів. До того ж самосуди над представниками «ворожих класів» цілком відповідали ідейному баченню В. Леніна, який вимагав залучити до терору народні маси. Проте, більшовики розуміли необхідність регулювання терору, а тому функції органів розправи перебирали на себе місцеві новостворені військово-революційні комітети чи інші надзвичайні органи радянської влади. Часто саме поблизу приміщень, де вони розміщувались, відбувалися й страти арештованих.

Найжахливіших проявів більшовицький терор 1918 р. набув у Криму, Києві та Одесі. Наслідком цього стали тисячі розстріляних та закатованих жителів України. У Києві та Одесі особливою жорстокістю відзначився М. Муравйов, який постійно закликав до нових розправ. Проте, й в інших регіонах України, де терор не набув такого значного розмаху, населення не почувало себе в безпеці, адже й там

відбувалися розстріли та арешти як тих, хто виступав проти радянської влади, так і випадкових осіб.

У підрозділі 2.3. *«Грaбіжницька політика як складова більшовицького терору в Україні»* розглянуто економічний терор більшовиків та роль, яку відігравали пограбування для розгортання терору в Україні в 1918 р.

Пограбування населення на користь радянської держави здійснювалося як у формі конфіскацій, так і у введенні нового оподаткування для заможних верств населення. Так, у Києві заможне населення мало сплатити 10 млн руб., у Харкові й Миколаєві – по 5 млн, у Катеринославі – 3 млн, у Сумах і Юзівці – по 2 млн, а в Луганську і Маріуполі – по 1 млн. Для гарантії отримання контрибуції більшовики не цуралися брати заручниками не лише жінок, але й дітей. Грабували й з метою самозбагачення. Для багатьох червоноармійців і матросів пограбування були однією з причин їхнього перебування у лавах радянської армії. Часто мотивом розстрілів було бажання поживитися майном убитого. Більшовики також здійснювали численні пограбування банків, церков, приватних будинків та квартир.

Третій розділ *«Червоний терор в умовах боротьби за владу в Україні у січні – серпні 1919 р.»* складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. *«Роль червоного терору у встановленні радянської влади в Україні»* показано, що одним з головних факторів встановлення та утримання більшовиками влади в Україні в 1919 р. був червоний терор. Він був офіційно легалізований постановою РНК РСФРР від 5 вересня 1918 р. і запроваджувався на українських землях разом з поширенням радянської влади. У рамках червоного терору застосовувалися такі заходи: розстріл на місці, ув'язнення в концтаборах, взяття заручників. Більшовики стверджували, що розстріли необхідні для попередження контрреволюційних виступів. Фізичним знищенням заручників більшовики демонстрували, що будь-яка спроба опору веде до нових жертв серед заручників і що вони готові посилювати терор доти, доки опір не буде зломлено. Проте, посилення терору призводило лише до збільшення кількості виступів. Так, з 1 по 15 травня 1919 р. їх було зафіксовано 28, а у період з 1 по 19 липня – вже 207. З метою зробити відповідальність за терор колективною організувалися з'їзди й засідання різних комуністичних організацій, на яких приймалися резолюції про визнання необхідності червоного терору. Найбільшого розмаху терор набув під час відступу більшовиків з території України. Вони хотіли за допомогою терору змусити українське населення до лояльності.

Червоний терор був спрямований на породження атмосфери страху, яка мала паралізувати волю людей, щоб вони втратили здатність до опору. Проте, остаточно зламати свідомість українського населення в 1919 р. більшовикам не вдалося.

У підрозділі 3.2. *«Функціонування радянської репресивно-каральної системи в Україні»* досліджено репресивну діяльність революційних трибуналів, радянської міліції, а також стан радянської кримінально-виконавчої системи в Україні в 1919 р.

Революційні трибунали запроваджувалися на території УСРР відповідно до тимчасового положення від 14 лютого 1919 р. При з'ясуванні провини судді революційного трибуналу мали керуватися внутрішнім переконанням в оцінці доказів. При визначенні міри покарання вони мали керуватися інтересами соціалістичної революції та соціалістичною правосвідомістю. Оскільки на основі

революційної правосвідомості судити міг кожен, судьями часто ставали люди не лише без вищої, але й без початкової освіти.

Показовим прикладом репресивної практики революційних трибуналів була діяльність Надзвичайного військово-революційного трибуналу в Чернігові, проти необґрунтованих розстрілів якого виступили навіть члени самого трибуналу. Проте, на засіданні губпарткому роботу трибуналу було визнано правильною.

Не всі справи революційних трибуналів завершувалися обвинувальним вироком. Нерідко виправдовували обвинувачених навіть у контрреволюційних діях.

У зв'язку з масовими арештами в'язниці були переповнені й перебували в антисанітарному стані. Для їх розвантаження були створені концтабори. Режим у таборі характеризувався постійними знущаннями, грубістю охорони, катуванням, а також непоодинокими випадками розстрілів.

Радянська міліція також досить часто тероризувала місцеве населення. Причому, начальники міліції часто здійснювали розстріли власноруч.

В окремих випадках, коли представники радянських силових структур переходили дозволена межу, з метою заспокоєння населення над ними відбувалися показові суди у революційних трибуналах. Якщо їхні посадові злочини були здійснені з корисливих мотивів, а не в «інтересах революції», то на них досить часто чекав розстріл. У випадку, коли терор здійснювався навіть жахливими методами, але мав на меті знищення, залякування та придушення ворогів радянської влади, його реалізатори виправдовувалися або відбувалися символічними покараннями. Так, зокрема, символічними покараннями відбулися комендант Харківської ЧК С. Саєнко та голова Волинської губЧК та Волинського губревкому М. Кручинський.

У підрозділі 3.3. *«Надзвичайні комісії як головні провідники червоного терору»* проаналізовано репресивну діяльність ЧК в Україні в 1919 р.

3 грудня 1918 р. було утворено Всеукраїнську надзвичайну комісію (ВУЧК). 1 квітня вона переїхала з Харкова до Києва, а через 10 днів її головою замість С. Шварца призначили М. Лациса. Крім ВУЧК, у кожній губернії функціонувала губернська ЧК, а у повітах створювалися повітові ЧК. Особливою жорстокістю і масштабністю репресій вирізнялися: Київська губЧК на чолі з Й. Соріним, а потім П. Дехтяренком, Харківська губЧК та її комендант С. Саєнко та Одеська губЧК. Їхня діяльність характеризувалася безпідставними арештами, численними розстрілами та тортурами арештованих, як фізичними, так і психологічними. Часто після психологічного тиску на арештованих, останніх звільняли.

Крім виконання одних з головних своїх завдань: викриття антирадянських змов, придушення опору та залякування населення, ЧК вправно боролось зі спекуляцією, бандитизмом та посадовими злочинами. Останні часто здійснювали самі співробітники надзвичайних комісій, проводячи самочинні розстріли, привласнюючи майно під час обшуків, вимагаючи хабарі за звільнення арештованих та ін. Значного розмаху такі зловживання набули у повітових ЧК, що пояснювалося тим, що туди відправляли недосвідчених працівників, які використовували свої посади для власного збагачення. Проти ЧК виступали навіть червоноармійські загони, які інколи самочинно розганяли або арештовували місцеві ЧК. З метою зменшення негативного ставлення до радянської влади, яку українське населення стало ототожнювати з ненависними їм чрезувичайками, 21 травня РНК УСРР

приймає декрет про ліквідацію повітових ЧК. Проте, це не зупинило червоний терор в Україні. Наслідком діяльності ЧК в Україні в 1919 р. стали десятки тисяч розстріляних жителів України.

Четвертий розділ **«Репресивна діяльність більшовиків в Україні у 1920 – 1921 рр.»** складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. **«Організація та функціонування радянського репресивно-карального апарату в Україні у 1920-21 рр.»** встановлено, що в 1920 р., захопивши втретє владу в Україні, більшовики не відмовляються від практики червоного терору і знову починають організацію репресивних органів на її території. Наприкінці грудня 1919 р. було створено Управління надзвичайними комісіями й особливими відділами республіки, яке 17 березня 1920 р. було перейменоване на Центральне управління надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами (Цупчрезком). Головою Цупчрезкому було призначено В. Манцева. Йому безпосередньо підпорядковувались всі ЧК на території України. У справах про контрреволюцію, спекуляцію, посадові злочини та бандитизм, які потребували негайної розправи, ЧК надавалося право на місцях виносити вироки, в тому числі й смертні, і виконувати їх після затвердження головою Цупчрезкому. 30 березня 1921 р. Цупчрезком було знову перейменовано на ВУЧК.

Одним з головних завдань радянського репресивно-карального апарату була ліквідація та дискредитація політичних опонентів більшовиків. Репресіям були піддані меншовики, ліві та праві есери, махновці. Значних успіхів репресивними методами було досягнуто у боротьбі з бандитизмом, спекуляцією та посадовими злочинами. Було поновлено організацію на території України концтаборів, яких станом на 1 січня 1921 р. нараховувалося вже 18.

У підрозділі 4.2. **«Червоний терор у різних регіонах України у 1920-21 рр.»** розглянуто практику червоного терору в Київській, Катеринославській, Одеській губерніях, Криму, Галичині та інших регіонах України, підконтрольних більшовикам.

Київська губЧК, яку очолював В. Балицький, публікувала списки розстріляних мало не щотижня, інколи двічі на тиждень. В 1920 р. розстріли за весь рік припинялися лише двічі. Першого разу – в січні, у зв'язку зі скасуванням смертної кари в РСФРР. (після роз'яснення, що на територію України як зону підлеглу фронтам постанова не поширюється, розстріли поновилися). Другого разу – в травні, у зв'язку з відступом більшовиків з міста під тиском польсько-українських військ. У Катеринославській губЧК було розвинене хабарництво, а сама губЧК замість розкривання злочинних організацій надавала перевагу арештам людей через особисті рахунки, інтриги, наклепи та ін. В Одесі кількість розстрілів, здійснених ЧК, була найбільшою на території України (не рахуючи Криму). В 1920 р. лише за офіційними даними там було розстріляно 1418 осіб. Найбільшого розмаху у 1920-1921 рр. червоний терор набув у Криму після перемоги більшовиків над Російською армією П. Врангеля. Лише експедицією під керівництвом Ю. Євдокимова було розстріляно до 12 тис. чол. На території Східної Галичини через недовготривалість там перебування більшовиків репресії не набули такого розмаху як в інших регіонах. У Подільській губернії червоний терор набув великого розмаху в 1921 р., у зв'язку з боротьбою проти українських повстанських загонів. В 1921 р., відповідно

до звіту Подільської губЧК, нею було заарештовано 12203 особи та розстріляно 607, тоді як в 1920 р. відповідно до звіту Цупчрезкому, було заарештовано 805 і розстріляно 59 осіб.

У підрозділі 4.3 «*Застосування терору для боротьби з повстанським рухом*» висвітлено головні методи боротьби більшовиків з українським повстанським рухом.

У боротьбі з повстанським рухом в Україні ЧК використовувала війська внутрішньої служби республіки (ВНУС), а також самостійно брала участь в ліквідації повстанців. Важлива роль у застосуванні червоного терору проти українського повстанського руху відводилась особливим відділам.

У червні 1921 р. ЧК було викрито і ліквідовано Всеукраїнський центральний повстанський комітет. Ліквідовувалися повстанські комітети і підпільні організації й в інших регіонах України. Для викриття підпільних організацій ЧК використовувала заарештованих, які погоджувалися здати інших членів своєї організації. Також застосовувався метод встановлення зв'язку з закордонними організаціями, куди посилалися агенти ЧК з детальними доповідями про діяльність і потреби фіктивних підпільних організацій. Ці агенти отримували там свідчення про явки інших, діючих на території України, організацій і адреси підпільних українських діячів.

Для ліквідації повстанського руху в 1921 р. була створена Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Раді Народних Комісарів УСРР на чолі з Х. Раковським. На місцях створювалися губернські та повітові військові наради. Саме вони, надзвичайні трійки та ЧК стали головними провідниками червоного терору в Україні в 1921 р.

У **Висновках** узагальнено результати дисертаційного дослідження, що виносяться на захист:

- Встановлено, що проблема червоного терору в Україні є недостатньо розробленою. Більшість наукових досліджень сучасної історіографії присвячені політичним репресіям 1920-х – 1930-х рр., а червоний терор 1918 – 1921 рр. в них розглядається лише побічно, як преамбула. В інших працях червоний терор висвітлюється фрагментарно. Натомість наявна джерельна база є широкою і репрезентативною, що дозволяє комплексно проаналізувати та розкрити проблему червоного терору в Україні.

- З'ясовано, що червоний терор в Україні розпочався невдовзі після проголошення в ній радянської влади. В основі комуністичної ідеології лежала ідея класової боротьби як головного рушія історичного процесу. Нею більшовики виправдовували необхідність насильства і терору. Вони не нехтували розпочинати терор превентивно з метою ліквідації потенційно небезпечних для радянської держави осіб та залякування решти населення. Для реалізації терору були сформовані спеціальні органи розправи – ЧК і революційні трибунали.

- Встановлено, що в 1918 р. революційні трибунали й надзвичайні комісії не стали головними провідниками більшовицького терору в Україні. З цією роллю справлялися самі революційно налаштовані маси. За допомогою новостворених місцевих органів влади більшовики очолили терор і спрямували його проти своїх противників. Також більшовицький терор 1918 р. на українських землях постійно супроводжувався численними пограбуваннями українського населення.

Економічний терор справляв на населення не менш глибоке враження, ніж терор фізичний. Для багатьох людей втрата їхньої власності, статків важила не менше, ніж втрата їхнього власного життя.

- Визначено, що одним з важливих засобів для утвердження радянської влади в Україні в 1919 р. став червоний терор. Він використовувався не для покарання за індивідуальні злочини, а був спрямований на масове знищення боєздатних та неблагонадійних елементів противника з метою залякування решти населення. Завдяки йому більшовики розправлялися з політичними опонентами та придушували антирадянські виступи, погрожуючи розстріляти заручників. Також червоний терор застосовувався для впровадження комуністичних перетворень, наказів та розпоряджень радянської влади, які не знаходили підтримки у населення.

- З'ясовано, що революційні трибунали розглядалися більшовиками як інструмент репресивної політики і були не стільки органами правосуддя, скільки органами політичної розправи. Відсутність чи наявність доказів для них не грали вирішальної ролі при винесенні вироку, головним критерієм була «революційна доцільність». Перебування у радянських в'язницях і новостворених концтаборах було доволі складним випробуванням для ув'язнених через жахливий стан, в якому перебувала радянська пенітенціарна система. Тероризувала населення і радянська міліція.

- Доведено, що головними провідниками червоного терору в 1919 р. стали ЧК. Під час допитів чекісти застосовували тортури, які змушували підозрюваних зізнаватися у всьому, в чому їх звинувачували. Також чекісти не нехтували самі фабрикувати справи про контрреволюційні організації з метою кар'єрного просування. Розстріли невинних були необхідні для того, щоб ніхто не міг почувати себе в безпеці. Таким чином, більшовики намагались придушити волю і свободу людей, перетворивши їх на покірних слуг радянської держави. За недовготривалий період своєї діяльності ЧК стали одіозними в очах більшості українського населення.

- Висвітлено організацію і діяльність радянського репресивного апарату в 1920 – 1921 рр. Загалом репресивна діяльність більшовиків в цей період відзначалася більшою організованістю, систематичністю і цілеспрямованістю. Проведена реорганізація не змінила суті надзвичайних комісій, яким як і раніше надавалося право позасудової розправи. Мало змінився й моральний облік чекістів, частина з яких розглядали органи ЧК як місце наживи, інша – були комуністичними фанатиками, готовими принести в жертву революції тисячі людей, і лише третя – виконувала свої безпосередні обов'язки для захисту радянської держави.

- Досліджено специфіку червоного терору в різних регіонах України. У тих, регіонах, де більшовики стикалися з потужним опором їхній владі та не мали достатньої підтримки населення, вони влаштовували масові репресії. Менш інтенсивним червоний терор був у тих регіонах, де, приходячи до влади, більшовики не зустрічали серйозного опору, а також у тих, де, у зв'язку з недовготривалістю свого перебування, ще не змогли створити надійного репресивно-карального апарату. Також на розмах терору впливала діяльність керівників губернських і місцевих ЧК та виконкомів, які могли як стримувати його, так і заохочувати.

- Охарактеризовано використання червоного терору для боротьби з повстанським рухом. Проти повстанців направлялись каральні загоны, які не зупинялись перед жодними методами аж до підпалення сіл, в яких перебували чи переховувались повстанці. За співпрацю чи переховування повстанців більшовики карали розстрілом. Крім розстрілів, для боротьби з повстанцями більшовики застосовували конфіскацію майна, взяття заручників, кругову поруку, арешт родин повстанців та їх ув'язнення у концтабір. Також існували інститути відповідачів, п'ятихатників та десятихатників у районах, де не було активного повстанського руху. В результаті всіх цих заходів більшовики зуміли досягти значних успіхів у боротьбі з українським повстанським рухом та зміцнити свою владу в Україні, внаслідок чого було вирішено поступово відійти від практики червоного терору.

Таким чином, червоний терор був ефективним інструментом утвердження своєї влади для більшовиків і його широке застосування було одним з ключових факторів їхньої перемоги у довготривалій війні. Використовуючи червоний терор, більшовикам вдалося не лише винищити більшість опозиційно налаштованих до них осіб, але й залякати решту населення України. Разом з тим, наслідком червоного терору стала величезна кількість жертв, яка нічим не може бути виправдана.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні результати дисертаційного дослідження:

1. Даниленко Р. Більшовицький терор в Україні в грудні 1917 – квітні 1918 рр. / Р. Даниленко. // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / [гол. ред. В. М. Вашкевич]. – К. : «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 89 (10). – С. 31-36.
2. Даниленко Р. Більшовицький терор у Києві в лютому 1918 р. / Р. Даниленко. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [За заг. ред. проф. І.С. Зуляка]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 71-76.
3. Даниленко Р. Репресивна діяльність більшовиків в Україні в 1920 р. / Р. Даниленко. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – Вип. 2 (120). – С. 17-20.
4. Даниленко Р. М. Радянська репресивна політика в Україні в 1921 році / Р. М. Даниленко. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 44. – Том 1. – С. 189-194.
5. Даниленко Р. Роль червоного терору у встановленні советської влади в Україні в 1919 р. / Роман Даниленко. // Spheres of Culture : Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies / [Ed. by Ihor Nabytovych]. – Lublin, 2016. – Vol. XIII. – P. 348-357.
6. Даниленко Р. М. Красный террор в Киеве в 1919 г. / Р. М. Даниленко. // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. – Гродно : Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, 2016. – Том 8. – № 1. – С. 51-62.

**Публікації, що додатково відображають результати
дисертаційного дослідження:**

7. Даниленко Р. Червоний терор в Україні в 1920 р. / Р. Даниленко. // Шевченківська весна – 2014: історія: матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених / [Редкол.: В. Ф. Колесник (голова), О. Ю. Комаренко (заст. голови), Є. С. Браїлян (відп. редактор)]. – К. : Логос, 2014. – С. 56-59.
8. Даниленко Р. Репресивна діяльність більшовиків у Києві в 1919 р. / Р. Даниленко. // Дні науки історичного факультету, присвячені 180-річчю заснування Київського університету: матеріали VII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених / [Редкол.: В. Ф. Колесник (голова), О. Ю. Комаренко (заст. голови), Є. С. Браїлян (відп. редактор)]. – К. : Логос, 2014. – Т.1. – С. 173-176.
9. Даниленко Р. Більшовицький терор на Чернігівщині в січні – квітні 1918 р. / Р. Даниленко. // Шевченківська весна – 2015 : історія : матеріали XIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. / [Редкол.: І. К. Патриляк (голова), А. О. Руккас (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. редактор)]. – К. : Логос, 2015. – С. 236-239.
10. Даниленко Р. Більшовицький терор у Одесі в січні – березні 1918 р. / Р. Даниленко. // Дні науки історичного факультету: Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених “Дні науки історичного факультету” / [Редкол.: І. К. Патриляк (голова), А. О. Руккас (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. редактор)]. – К. : Логос, 2015. – С. 232-236.
11. Даниленко Р. Червоний терор в Україні в 1919 р. в документах відділів ЦК КП(б)У / Р. Даниленко. // Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 17-18 квітня 2015 р. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 48-51.
12. Даниленко Р. Роль М. Кручинського у проведенні червоного терору у Волинській губернії в 1919 р. / Роман Даниленко. // Шевченківська весна – 2016 : історія : матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. / [Редкол.: І. К. Патриляк (голова), І. Г. Адамська (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. редактор)]. – К., 2016. – С. 27-30.

АНОТАЦІЯ

Даниленко Р. М. Червоний терор в Україні в 1918 – 1921 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – К., 2016.

Дисертація присвячена дослідженню червоного терору в Україні у період з 1918 р. по 1921 р. З'ясовано ступінь розробки теми в історіографії та проаналізовано джерельну базу дослідження. Розкрито ідеологічне та юридичне обґрунтування червоного терору. На основі залучення широкого кола джерел та літератури досліджено специфіку більшовицького терору в Україні в 1918 р. Приділено увагу

використанню більшовиками терору для пограбування населення України. Показано роль червоного терору у встановленні та функціонуванні радянської влади в Україні. Висвітлено репресивну діяльність революційних трибуналів та стан пенітенціарної системи в Україні в 1919 р. Досліджено роль надзвичайних комісій у реалізації, посиленні та жорстокості червоного терору в Україні. Розкрито особливості організації та функціонування радянських репресивних органів в Україні в 1920 – 1921 рр. Розглянуто практику застосування червоного терору в різних регіонах України. Проаналізовано основні методи боротьби більшовиків з українським повстанським рухом.

Ключові слова: червоний терор (1918 – 1921 рр.), репресії, розстріли, надзвичайні комісії (ЧК), революційні трибунали, більшовики, Україна.

АННОТАЦІЯ

Даниленко Р. М. Красный террор в Украине в 1918 – 1921 гг. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – К., 2016.

Диссертация посвящена исследованию красного террора в Украине в период с 1918 г. по 1921 г. Выяснена степень разработки темы в историографии и проанализирована источниковая база исследования.

Определено, что красный террор в Украине начался в скором времени после провозглашения в ней советской власти. В его основе лежала идеологическая доктрина большевиков о необходимости насилия и террора для ускорения исторического процесса и установления коммунистического строя. Выяснено, что все репрессивные меры советской власти имели целью подавление антибольшевистского сопротивления и устрашение населения. Для реализации террора большевики создали специальные органы внесудебной расправы – ЧК и революционные трибуналы. Однако, в 1918 г. террор в Украине осуществляли преимущественно не они, а революционно настроенные массы. Большевики же с помощью новообразованных местных органов власти возглавили его и направили против своих противников. Также уделено внимание использованию большевиками террора для ограбления населения Украины.

Определена роль красного террора в установлении и функционировании советской власти в Украине в 1919 г. Благодаря ему большевики расправлялись с политическими оппонентами и подавляли антисоветские выступления. Также красный террор применялся для внедрения коммунистических преобразований, приказов и распоряжений советской власти, которые не находили поддержки у населения. Отмечено, что красный террор был направлен не только на физическое уничтожение, но и на психику людей, с целью парализации их воли.

Проанализированы особенности организации и функционирования революционных трибуналов на территории Украины в 1919 г. Определено их место в советской репрессивно-карательной системе. Исследована борьба революционных трибуналов с должностными преступлениями советских силовых структур. На примере М. Кручинского и С. Саенко продемонстрировано, что главные реализаторы красного террора были оправданы. Рассмотрена репрессивная

деятельность советской милиции, а также состояние советской пенитенциарной системы в Украине в 1919 г.

Исследована роль чрезвычайных комиссий в реализации, усилении и жестокости красного террора в Украине. Их деятельность характеризовалась бесосновательными арестами, многочисленными расстрелами и истязаниями арестованных, как физическими, так и психологическими. Кроме того, чекисты сами фабриковали дела о контрреволюционных организациях с целью карьерного продвижения. Отмечено, что за недолгий период своей деятельности ЧК стали одиозными в глазах большинства украинского населения.

Рассмотрена организация и функционирование советского репрессивного аппарата в 1920 – 1921 гг. Репрессивная деятельность советской власти в этот период отличалась большей организованностью, систематичностью и целенаправленностью. Уделено внимание использованию большевиками репрессий против их политических оппонентов. Исследована практика применения красного террора в разных регионах Украины. Проанализированы основные методы борьбы большевиков с украинским повстанческим движением.

Ключевые слова: красный террор (1918 – 1921 гг.), репрессии, расстрелы, чрезвычайные комиссии (ЧК), революционные трибуналы, большевики, Украина.

SUMMARY

Danylenko R. M. The Red Terror in Ukraine in 1918 – 1921. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in historical sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to the Red Terror in Ukraine during the period from 1918 to 1921. The level of development of topic in historiography and source base has been analyzed.

The ideological and legal justifications of the Red Terror have been revealed. The specifics of Bolshevik terror in Ukraine in 1918 have been investigated basing on the involvement of a wide range of sources and literature. Attention was paid to the use of terror by the Bolsheviks to rob the population of Ukraine. The role of the Red Terror in the establishment and functioning of Soviet Government in Ukraine has been demonstrated. The repressive activity of the revolutionary tribunals and state of the prison system in Ukraine in 1919 has been examined. The role of the Extraordinary Commissions in the implementation, intensification and brutality of the Red Terror in Ukraine has been investigated. The features of the organization and functioning of the Soviet repressive organs in Ukraine in 1920 – 1921 have been revealed. The practice of the Red Terror in different regions of Ukraine has been examined. The main Bolsheviks methods of struggle with the Ukrainian rebel movement have been analyzed.

Key words: the Red Terror (1918 - 1921), repression, executions, Extraordinary Commissions (Cheka), revolutionary tribunals, the Bolsheviks, Ukraine.